

BOKEN – VAR STÅR DEN IDAG?

LENNART WEIBULL OCH ÅSA NILSSON

Att tala om bokens framtid innehåller alltid ett visst mått av spänning. Böcker är så förknippade med den västerländska kulturen att minskande bokläsning lätt blir detsamma som kulturskymning. Oro för bokens framtid var framträdande under 1990-talet då bokmarknaden verkade ha stagnerat. Men situationen vände och början av 2000-talet kännetecknades av en kraftig uppgång för bokförsäljningen och en ökande skara regelbundna läsare. Sänkt bokmoms, nya försäljningsställen, deckarvågen och en expanderande pocketutgivning har nämnts som sannolika förklaringar (Carlsson & Weibull, 2002; Weibull m fl 2008). Efter 2006 började dock marknaden stagnera och bokläsningen gick ånyo ner.

Samtidigt vet vi att andelen regelbundna bokläsare är ett något trubbigt mått på bokens roll i samhället. Böcker är inte spridda i hela befolkningen. Bokläsning är en tydlig klassmarkör, och läsfrekvensen skiljer sig även mellan kvinnor och män (Nya kulturvanor, 2008; Nilsson, 2010). Dessutom är läsmönstren olika för skön- och facklitteratur liksom det finns betydande skillnader när det gäller intresset för olika bokgenrer (Weibull m fl, 2008; Mediebarometer 2009, 2010). En ytterligare komplikation då det gäller att förstå bokläsningen, särskilt dess förändring över tid, är den snabbt ökande utgivningen av ljudböcker. Efter en trevande start på 1990-talet har ljudböckerna blivit fler och tekniken att ta del av dem förfinats. De har gått från kassetband till cd-skivor, men sedan ett par år är mp3-formatet – bland annat för användning i mobiltelefoner – på uppgång (Svensk Bokhandel 2009-11-20, 2010-03-22). Även den traditionella bokläsningen håller på att tekniskt förnyas genom den så kallade läsplattan som lanserades i Sverige 2009.

Bokmarknaden i början av 2000-talet har således kännetecknats av stora förändringar, vilka olika sätt påverkar läsningen, både totalt och i olika grupper. I det följande är syftet att på grundval av den nationella SOM-undersökningen redovisa några allmänna tendenser i svenskarnas bokläsning med tonvikt på de senaste årens förändringar.

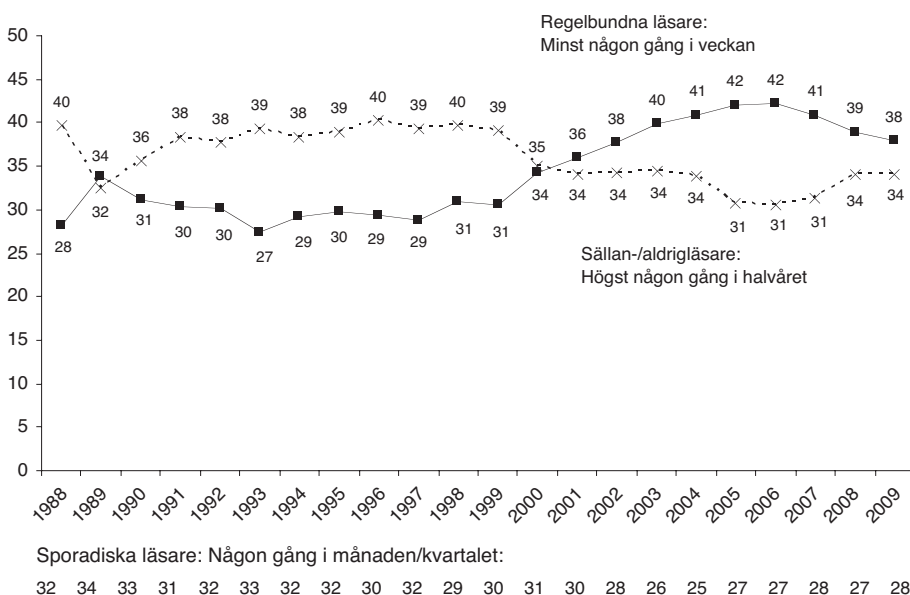
Två decennier av bokläsning

I de nationella SOM-undersökningarna har under två decennier ställts en allmän fråga om bokläsning. Frågan har huvudsakligen ingått i en större svit med frågor om hur ofta man gjort olika saker under den senaste tolv månadersperioden. Av 2009 års undersökning framgår att 17 procent inte läst någon bok under året, ytterligare 10 procent hade läst en bok mindre än en gång i halvåret. Vänder vi på perspektivet i

2009 års resultat kan 38 procent karaktäriseras som regelbundna läsare – de har läst en bok minst en gång i veckan; av veckoläsarna läste två tredjedelar flera gånger i veckan.

Om vi utgår från läsningen minst en gång i veckan innebär 38 procent att stagnationen i bokläsningen fortsätter. Det är visserligen ingen statistiskt säkerställd nedgång mellan 2008 och 2009, men det är tredje året i rad som visar nedgång efter toppåren 2005/2006 (figur 1). Icke-läsarna ligger dock kvar på samma nivå och vad vi ser är att det är den mindre regelbundna bokläsningen som ökar något.

Figur 1 Bokläsning i Sverige 1988–2009 (procent)

Kommentar: Resultaten avser svenska befolkningen; åldersintervallet har varierat något under perioden. 2009: 16–85 år; 2000–2008 15–85 år; 1992–1999: 15–80 år; 1988–1991: 15–75 år.

Frågan lyder: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?', där delfrågan 'Läst någon bok' ingår som en av ett stort antal andra aktiviteter/sysslor. Sju svarsalternativ: 'Ingen gång'; 'Någon gång under de senaste 12 månaderna'; 'Någon gång i halvåret'; 'Någon gång i kvartalet'; 'Någon gång i månaden'; 'Någon gång i veckan'; 'Flera gånger i veckan'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan samt de som avstått från att besvara frågan om bokläsning men svarat på frågan i övrigt; de senare har förts till sällan-/aldrigläsarna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen.

Även om det de senaste åren alltså skett en viss minskning är andelen bokläsare ändå stor – 14 av de undersökta 22 åren uppvisar mindre andelar än 2009. Icke-läsarna är också klart färre än vad de var under 1990-talet.

Branschens satsning på ljudböcker har ännu inte haft något större genomslag bland svenskar i allmänhet. Tre fjärdedelar av allmänheten hade under 2009 aldrig lyssnat på en ljudbok och ytterligare knappt tio procent gjort det mindre än en gång i halvåret. De regelbundna ljudbokslyssnarna var 6 procent, samma andel som 2008. Sedan SOM-institutet 2006 började ställa en fråga om ljudböcker har andelen visserligen fördubblats – men det är från 3 till 6 procent.

I en annan fråga preciseras bokläsningen till att gälla skönlitteratur respektive facklitteratur.¹ Inte oväntat visar det sig att skönlitteratur klart dominerar över facklitteratur (jfr Mediebarometer 2009, 2010): 36 procent läser 2009 en skönlitterär bok någon gång i veckan – varav två tredjedelar flera gånger i veckan, medan endast 19 procent läser en fackbok (tabell 1). Andelen har varit relativt stabil under de fem år som undersökts.

Tabell 1 Bokläsning 2009 (procent)

	Bokläsning, allmänt	Skön- litteratur	Fack- litteratur	Ljud- böcker
Aldrig	17	22	33	72
Någon gång per halvår	17	19	24	13
Någon gång per kvartal	11	9	10	5
Någon gång i månaden	17	14	14	4
Någon gång i veckan	13	11	10	3
Flera gånger i veckan	25	25	9	3
Summa procent	100	100	100	100
Minst varje vecka	38	36	19	6
<i>Antal svarspersoner</i>	<i>4850</i>	<i>3283</i>	<i>3282</i>	<i>3287</i>

Kommentar: Det lägre antalet svarspersoner för skön- och facklitteratur samt ljudböcker beror att frågor om dessa ställdes i endast två av den nationella SOM-undersökningens tre formulär.

Det finns ett samband mellan att läsa skönlitteratur och att läsa fackböcker. Det är framförallt fackboksläsarna som läser skönlitteratur: av dem som läser facklitteratur varje vecka är det två tredjedelar som lika ofta läser skönlitteratur, medan bara en tredjedel av skönlitteraturläsarna tar del av facklitteratur lika ofta. En genomsnittlig vecka har drygt var tionde svensk läst både skön- och facklitteratur, på en månad är det var fjärde.

Det finns inte oväntat ett klart samband mellan allmän bokläsning och läsning av ljudböcker. De som är regelbundna bokläsare lyssnar i större utsträckning på ljudböcker – knappt tio procent minst en gång i veckan – än de som läser böcker sällan. Mer intressant är möjligen att det bland dem som inte uppger sig läsa böcker regelbundet finns några procent som regelbundet bara lyssnar på böcker. Andelen som tar del av ljudböcker regelbundet är i stort sett densamma bland läsare av

skönlitteratur respektive fackböcker. För skönlitteratur blir det nästan inget tillskott i andel regelbundna läsare då frågan inkluderar ljudböcker, medan det i fråga om facklitteratur blir en viss ökning i den totala veckoläsningen. Det kan möjligen tolkas så att de facklitterära ljudböckerna når utanför de grupper som traditionellt läser facklitteratur på papper, men skillnaden är liten och måste tolkas med försiktighet.

Det ska samtidigt tillfogas att det vi kallat fackböcker kan ge olika associationer för olika svarspersoner. Om vi jämför utfallet med resultaten från den årliga Mediebarometern ger den högre siffror för facklitteratur, vilket förefaller ha att göra med att det där anges i frågan att den också gäller läro-, kurs- och läxböcker; det är troligen genrer som många inte tänker på att ta med i svaret då det frågas om fackböcker.²

Bokläsning i olika grupper

Kulturvanor är socialt skiktade. Det är väl känt att kön, utbildning och social klass i hög grad differentierar svenskarnas bokläsning (Nya kulturvanor, 2008; Nilsson, 2010). Tydligast är det i fråga om skönlitteratur, för facklitteratur försvinner skillnaden mellan kvinnor och män och i fråga om ljudböcker är procentandelarna i alla grupper ganska låga, låt vara att det grundläggande mönstret finns kvar (tabell 2).³

Det mönster vi ser är att kvinnor läser mer regelbundet än män, högre tjänstemän mer regelbundet än arbetare och högutbildade mer regelbundet än lågutbildade. Utbildningsfaktorn är den som ger tydligast utslag: bland lågutbildade läser 17 procent en skönlitterär bok minst en gång i veckan, bland högutbildade 57 procent; bland boende i arbetar- och högre tjänstemannahem är motsvarande andelar 25 och 51 procent, bland kvinnor och män 46 respektive 25 procent. En fördjupad analys visar att det är utbildning och kön som är de viktigaste förklaringsfaktorerna; social klass förlorar något i betydelse då vi kontrollerar för utbildning: inom varje hushållsklass stiger andelen regelbundna bokläsare klart med ökad utbildning – utbildningsfaktorn spelar dock en något större roll bland boende i tjänstemannahem än bland boende i arbetar- och företagarhem. Resultatet är i linje med tidigare analyser av vad som förklarar svenskarnas kulturintresse (Nilsson & Peurell, 2010).

Också för läsning av facklitteratur är utbildning en viktig förklaringsfaktor, medan kön spelar liten roll. Vi kan se att det är sju gånger vanligare att läsa en fackbok varje vecka bland högutbildade än bland lågutbildade, medan det nästan inte finns någon skillnad mellan kvinnor och män. Ljudboksläsningen förklaras också mest av utbildningsnivå, men här är mönstren svagare.

Ålder har en förhållandevis liten effekt på bokläsning, i varje fall inom den vuxna delen av befolkningen (16-85 år) som den nationella SOM-undersökningen avser.⁴ Det vi kan se är att personer i övre medelåldern läser böcker något mer regelbundet än övriga. Bland de äldsta spelar fackboksläsningen en betydligt mindre roll, vilket antyder att läsning av facklitteratur till stor del tycks vara knuten till arbetslivet.

Några större förändringar i bokläsningens sociala skiktning över tid kan vi inte förvänta oss. En jämförelse med resultaten från det år då andelen regelbundna

bokläsare var högst 2005 visar att de sociala mönstren då i stort var det samma. Det kan dock noteras att nedgången i generell bokläsning från toppåret 2005 är störst bland yngre och lågutbildade – men den är även stor bland kvinnor. Mönstret är inte lika tydligt i fråga om skön- och facklitteratur där skillnaderna mellan 2005 och 2009 överlag är små. När det gäller ljudböcker sker det som väntat en ökning i alla grupper, men andelarna är alltför små för att det ska vara rimligt att dra några mer vittgående slutsatser.

Tabell 2 Andelen bokläsare minst en gång i veckan efter kön, ålder, utbildning, hushållsklass 2005 och 2009 (procent)

	Bokläsning		Skönlitteratur		Facklitteratur		Ljudböcker		Antal personer 2009
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2006**	2009	
Samtliga	42	38	36	36	18	19	3	6	3 282
<i>Kön</i>									
Kvinna	53	46	46	46	18	19	4	7	1 754
Man	29	28	24	25	17	18	1	4	1 528
<i>Ålder</i>									
16-29 år*	45	33	33	31	23	22	3	4	540
30-39 år	41	38	38	39	20	22	4	5	990
50-64 år	41	40	38	38	17	19	3	7	944
65-85 år	42	39	33	34	10	12	2	5	808
<i>Utbildning</i>									
Låg	29	21	18	16	5	5	1	4	724
Medellåg	36	30	32	31	11	10	3	5	1081
Medelhög	51	45	45	41	28	25	6	7	681
Hög	60	57	56	58	35	37	3	8	798
<i>Subjektiv klass</i>									
Arbetsarehem	32	28	26	25	11	11	2	4	1 335
Tjänstemannahem	48	49	41	49	19	25	4	7	1 079
Högre tjänstemannahem***)	61	55	60	51	36	29	4	9	285
Företagarehem	40	37	31	38	19	20	4	6	264

Kommentar: Antalet svarspersoner avser dem som svarat på frågorna om skön- och facklitteratur samt ljudböcker år 2009. Antalet svar för den samlade bokläsningen är klart högre liksom antalet svar i undersökningarna 2005 och 2006.

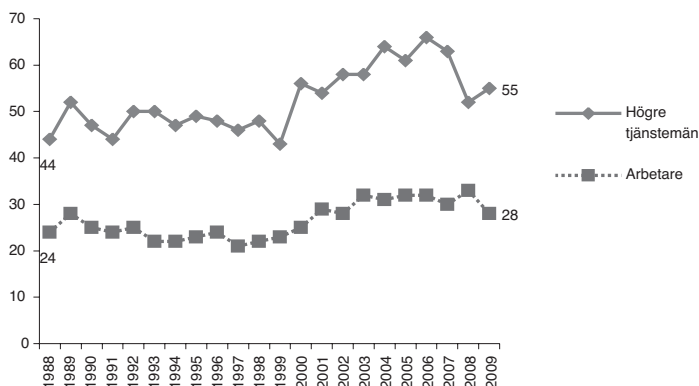
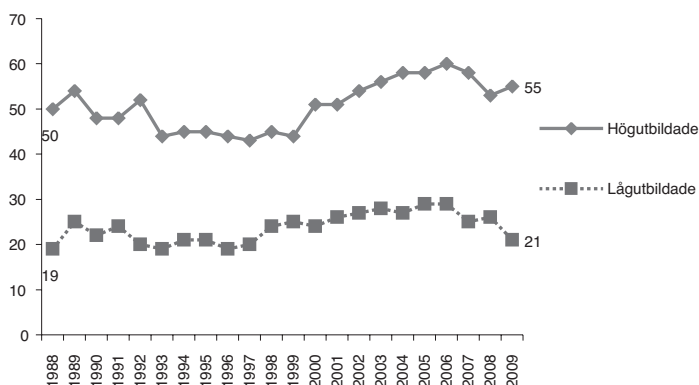
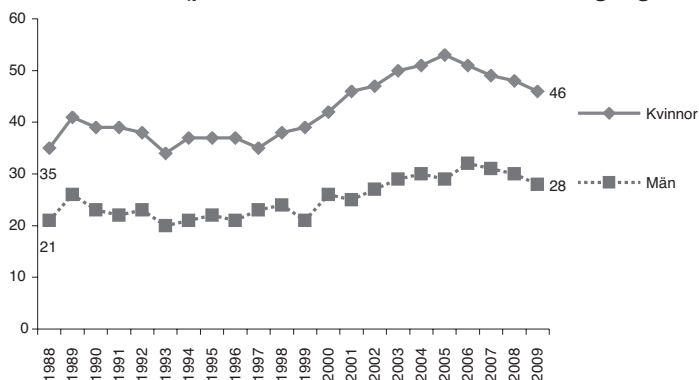
*) År 2005 och 2006 var åldersintervallet 15-29 år; **) Frågan om ljudböcker ställdes först 2006;

***) År 2005 och 2006 var alternativet Högre tjänstemanna/akademikerhem.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005, 2006 och 2009

För att sätta in de senaste årens förändring i ett vidare perspektiv redovisas den generella bokläsningen i tre diagram, där vi skiljt ut ”extremgruppernas” veckoläsning. Diagrammen visar trenden för hela perioden 1988-2009 (figur 2).

Figur 2 Regelbunden bokläsning efter kön, utbildning och familjeklass 1988-2009 (procent som läser en bok minst en gång i veckan)

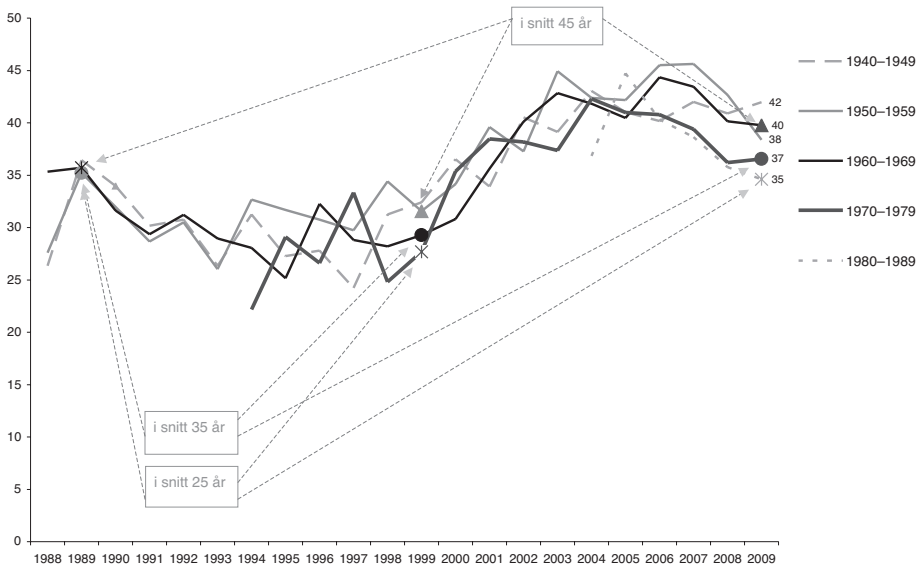
Kommentar: I fråga om utbildning har används lågutbildad respektive högutbildad enligt den indelning som redovisas i tabell 2. Arbetare och högre tjänstemän avser boende i arbetar- respektive högre tjänstemannahem (jfr tabell 3); fram till 2008 användes alternativet Högre tjänstemanna-akademikerfamilj. **Källa:** De nationella SOM-undersökningarna 1988-2009

Om vi sätter fokus på klyftan mellan respektive grupper – alltså avståndet mellan linjerna – i diagrammen kan det i förstone se ut som om inget hänt. Avstånden mellan kvinnor och män, mellan låg- och högtbildade respektive mellan boende i arbetar- och högre tjänstemannahem skiljer sig förhållandevis lite mellan åren. Men det finns ett mönster som ändå framträder i samtliga tre fall: det är i grupper som redan läser böcker mest regelbundet som bokläsningen ökar mest från slutet på 1990-talet. Det är särskilt tydligt bland högre tjänstemän⁵ och högtbildade. Också mindre regelbundna läsare uppvisar en viss ökning, men den är klart mindre än för övriga.

Generationskillnader?

Andra studier av läsning, framför allt av morgontidningar, har tydligt visat på en försvagning för varje ny generation. Morgonpressens verkliga trotjänare är ålderskohorten av personer födda på 1950-talet eller tidigare, medan intresset har fallit i yngre generationer, där andelen regelbundna läsare minskar något för varje ny ålderskohort (Jfr Nilsson m fl, 2008). Ett motsvarande mönster gäller tittandet på Sveriges Television (Nilsson, 2008). Den långa tidsserien för bokläsning möjliggör en motsvarande analys av hur regelbundet olika generationers regelbundna bokläsning har förändrats (figur 3).

Figur 3 Bokläsning efter generation 1988-2009 (procent bokläsare minst en gång i veckan)

Kommentar: Andelen som läser en bok minst en gång i veckan efter vilket decennium svarspersonen är född. **Källa:** De nationella SOM-undersökningarna 1988-2009

I motsats till vad som framkommit i studierna av morgonpressläsning och av tittande på Sveriges Televisions kanaler uppvisar den generella bokläsningen inga påtagliga kohorteffekter. Läsningen är i stort sett densamma vid samma ålder i de generationer som vi kan jämföra med varandra. Den uppgång i bokläsningen som kännetecknade slutet av 1990-talet och början av 2000-talet återfinns i samtliga generationer. Det verkar således mer vara bokmarknadens förändring i form av minskade bokpriser, nya pockettitlar och förändrade distributionssätt som har haft betydelse för läsutvecklingen – i alla åldersgrupper.

Det kan diskuteras vad som gör att bokläsningen behåller sin stora stabilitet medan morgontidningsläsningen minskar. En förklaring kan vara att bokmarknaden faktiskt förnyats och inte minst att bokpriserna gått ned; bland dem som tvekar om sin morgontidningsprenumeration är just kritiken mot prishöjningar en viktig faktor (Hedman, 2009; jfr även Annika Bergströms och Ingela Wadbrings artikel om prenumeration i denna volym). En annan förklaring kan vara att det finns få gratisalternativ på bokmarknaden. Den nya tekniken gör att både morgon- och kvällstidningar kan läsas kostnadsfritt på nätet, medan detta ännu så länge inte spelar någon avgörande roll för bokläsningen. I ljuset av utvecklingen av de nya digitala plattformarna för bokläsning blir effekterna av den nya tekniken av stort intresse att följa framöver.

Men boken står ändå kvar

Den utveckling som framträder i den nationella SOM-undersökningens siffror pekar knappast på någon kris för boken, vare sig för skön- eller för facklitteraturen. I förhållande till många andra kulturvanor över samma tidsperiod står bokläsningen både stark och stabil. Bio- och teaterbesök såväl som besök på museer eller andra kulturinstitutioner har alla mindre spridning än bokläsningen. Möjligen är en sådan jämförelse inte helt rättvisande, men det kan tillfogas att regelbundenheten i att spela datorspel eller använda sociala medier har mindre utbredning bland svenskarna än vad bokläsningen har.⁶ Där det finns jämförelsemöjligheter visar sig nivåskillnaden mellan de olika kulturvanorna också vara i stort densamma alla undersökta år.

Slutsatsen är att boken, trots betydande utbildnings- och klasskillnader i spridningen, framträder som ett demokratiskt kulturmedium. Bokens spridning i svaga grupper är trots allt större än flertalet andra kulturformer (jfr Nilsson & Peurell, 2010). Samtidigt går det alltid att diskutera vad en bok är. Är det en genre, en författare eller en produktionsteknik? I den traditionella bilden av boken är det fråga om en fysisk artefakt som har sin givna plats i en bokhylla (jfr. Lundblad, 2010). Karaktäristiskt för ljudböckerna är därför att de till det yttre ofta utformas som en bok med en egen rygg troligen för att just passa in i hyllan. Det kommer inte att på samma sätt vara möjligt med de nya läsplattorna. Om dessa får stor utbredning tyder mycket på att föreställningen om vad en bok är, och vad bokläsning innebär,

kommer att kraftigt förändras. Men det begränsade genomslag som ljudböckerna hittills har haft tyder emellertid på att den revolutionen knappast är nära förestående. Ännu så länge står boken ganska stabilt i hyllan.

Noter

- ¹ Frågan ställs endast i två av SOM-undersökningens tre frågeformulär, medan den allmänna frågan om bokläsning ställs i alla tre.
- ² I Mediebarometern finns även barn- och ungdomslitteratur som en egen fråga. I det åldersintervall som den nationella SOM-undersökningen har – 16-85 år – torde den dock spela en mindre roll (Mediebarometer 2009, 2010). Som framgår av Lars Höglunds artikel i föreliggande volym är dock andelen som läser högt för barn i småbarnshushåll relativt hög.
- ³ En utförlig redovisning av bokläsning i olika grupper finns i Nilsson (2010).
- ⁴ Se not 3.
- ⁵ Den stora nedgången bland högre tjänstemän mellan 2007 och 2008 är dock påverkad av frågealternativet ändrades från högre tjänstemän/akademiker till bara högre tjänstemän, eftersom akademiker är liktydigt med hög utbildning som i sin tur har ett högt samband med bokläsning.
- ⁶ En utförlig redovisning av olika kulturvanor baserad på den nationella SOM-undersökningen 2009 finns i Nilsson (2010).

Referenser

- Mediebarometer 2009 (2010) Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- Carlsson, Ulla, Weibull, Lennart (2002) *Bokläsning i den digitala tidsåldern*. Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- Hedman, Ulrika (2009) "Morgontidningen kostar för mycket". Holmberg, S, Weibull, L (red) *Svensk host*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lundblad, Kristina (2010) *Om betydelsen av böckers utseende: det svenska förlagsbandets framväxt och etablering under perioden 1840-1914 med särskild hänsyn till dekorerade klotband*. Malmö: Råmus.
- Nilsson, Åsa (2008) Skilda tv-världar. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2009) *Kulturvanor*. Rapport från SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2010) *Kulturvanor*. Rapport från SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Nilsson, Åsa, Ohlsson, Jonas, Sternvik, Josefine (2008) Pressande tider för den prenumererade morgontidningen. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa, Peurell, Erik (2010) Klassresor och kulturintresse. I Oskarson, M, Bengtsson, M, Berglund, T (red) *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil och politik*. Stockholm: Liber.
- Nya kulturvanor* (2008). Stockholm: Statens kulturråd.
- Svensk Bokhandel 2009-11-20* Fokus: Ljudböcker.
- Svensk Bokhandel 2010-03-22* Tema: Ljudböcker.
- Weibull, Lennart, Nilsson, Åsa, Holmberg, Sören (2008) Det myckna bokskrivandet tar aldrig slut... I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs Universitet.